Qualitative Analysis of Exchange Rate Regime Evolution and Its Implications for Economic Welfare and Income Inequality in Iran

1- Yaser Mohammadi Nashli
PhD Student in Economics, Department of Economics, Faculty of Economics and Management, Semnan University, Semnan, Iran. (Corresponding Author)
y.mohammadi@semnan.ac.ir

2- Rahman Saadat
PhD in Economics, Department of Economics, Faculty of Economics and Management, Semnan University, Semnan, Iran.

3- Abdolmohammad Kashian
PhD in Economics, Department of Economics, Faculty of Economics and Management, Semnan University, Semnan, Iran.

Introduction: The exchange rate regime plays an important role in economic welfare and income distribution. Given Iran's dependence on oil revenues and vulnerability to external shocks, particularly sanctions, this study examines the evolution of Iran's exchange rate regime and its implications for welfare and income inequality during 1967–.2021.

Method: This study employs a qualitative, descriptive–analytical approach using time-series data. Real per capita income, the Gini coefficient, and Sen's Welfare Index are used as key indicators. Data were obtained from the Central Bank of Iran and the Statistical Center of Iran. Exchange rate regimes were classified based on official policies and actual practices, and their outcomes were assessed using descriptive statistics and composite indicators.

Findings: The results show that fixed exchange rate regimes provided relative stability but were associated with rent-seeking, inefficient resource allocation, and pressures on domestic production. Floating and multiple exchange rate regimes, particularly during external shocks, were accompanied by exchange rate volatility, inflation, declining purchasing power, and rising income inequality. Sen's Welfare Index indicates significant welfare deterioration during the Iran–Iraq War and the post-2012 sanctions period, while 1999–2009 witnessed relative improvements due to higher oil revenues and exchange rate stability.

Discussion: The welfare and distributional effects of exchange rate regimes depend on their interaction with monetary and fiscal policies and external conditions. Sustainable exchange rate management requires coordinated macroeconomic policies and targeted social protection. Sen's Welfare Index provides a comprehensive measure for assessing exchange rate policy outcomes.

Keywords
Exchange rate regime, Economic welfare, Income inequality, Gini coefficient, Sen's Index

Received: 2025/08/01
Revised: 2026/01/16
Accepted: 2026/07/11

Citation: MOhammadi nesheli Y, saadat R, kashiyan A M. (2026). Qualitative Analysis of Exchange Rate Regime Evolution and Its Implications for Economic Welfare and Income Inequality in Iran. Social Welfare Quarterly. 26(2), 75-106. doi:10.22034/refahj.26.2.4507.2
URL: http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4503-en.html

Extended Abstract

Introduction

IThe exchange rate regime is a critical component of a country's macroeconomic architecture. It not only governs external economic interactions but also influences domestic variables such as income distribution, inflation dynamics, and overall economic welfare. In developing economies like Iran, where oil revenues constitute a major source of foreign exchange earnings and fiscal resources, the structure of the exchange rate system carries important implications for economic welfare, resource allocation, and social equity.

Iran's exchange rate regime has undergone multiple transformations since the 1960s, reflecting political transitions, war conditions, globalization pressures, and external shocks. These shifts include transitions from fixed exchange rates to multiple exchange rate systems, managed floats, and occasional unification attempts. Each phase has been associated with distinct macroeconomic and distributional patterns, making Iran a relevant case for examining the implications of exchange rate regime changes.

This study provides a qualitative analysis of how these regime shifts are associated with economic welfare and income inequality in Iran over the period 1967–2021, using a welfare economics and inequality perspective.

Method

The study adopts a qualitative, descriptive–analytical approach based on time-series data from 1967to 2021. Key indicators include real per capita income, the Gini coefficient, and Sen's Welfare Index, which jointly reflect income level and distribution.

Data are obtained from the Central Bank of Iran, the Statistical Center of Iran, the World Bank, and the World Inequality Database. Exchange rate regimes are classified based on officially announced policies and actual implementation, and the analysis is structured into distinct historical episodes:

- Fixed Exchange Rate Era (1967–1977; early post-1979 period)
- Transitional and War Economy (1978–1988)

- Post-War Adjustment and Reform Attempts (1989–1994)
- Multiple Rates and Managed Regimes (1995–2001)
- Floating and Sanction-Driven Volatility (2002–2021)

The analysis relies on descriptive statistics, trend analysis, and comparative assessment. Sen's Welfare Index is used for selected years to illustrate changes in welfare conditions across different exchange rate regimes. The study also considers inflation trends, exchange rate misalignments, and parallel market premiums as contextual factors.

Findings

The analysis identifies several key patterns:

Fixed Exchange Rate Periods were associated with the emergence of parallel currency markets, resource misallocation, import dependence, and a weakening of domestic productive capacity. Although inflation appeared contained initially, the eventual emergence of multiple exchange rates and currency shortages was accompanied by increased rent-seeking and inequality.

Welfare during the Iran–Iraq War (1980–1988), as reflected in the Sen Index, declined significantly, largely due to currency rationing, trade disruption, and stagnant real incomes. At the same time, inequality appears to have been partially compressed due to price controls and rationing mechanisms, although this effect was not sustained.

Post-War Reconstruction and Partial Liberalization (1989–1994) witnessed initial improvements in per capita income and welfare, supported by oil revenue surges. However, the 1993–94 unification attempt, in the absence of sufficient policy coordination, was followed by macroeconomic instability, rising inflation, and increasing inequality pressures.

Return to Multiple Rates and Managed Regime (1995–2001) stabilized the nominal exchange rate temporarily but reintroduced segmented foreign exchange markets. Welfare effects were mixed: macro stability coexisted with rent-driven distributional gains.

Floating Exchange Rate and Sanctions Era (2002–2021) was characterized by increasing currency volatility, especially after the 2011 oil embargo and banking restrictions. Currency depreciation was associated with declining real wages,

disproportionately affecting low- and middle-income households. The Sen Index declined notably in 2012, 2018, and 2020, coinciding with sharp devaluations and inflation surges. The Gini coefficient increased toward 0.43 in some of these years.

Discussion

The analysis suggests that Iran's exchange rate regime is associated with a complex and nonlinear pattern of income distribution and welfare outcomes.

1. Price Transmission Channel: Exchange rate depreciation raises the local currency cost of imports, especially food and fuel. Since poorer households allocate a larger portion of their expenditure to these goods, their real income falls more sharply during devaluation episodes.
2. Resource Misallocation Channel: Fixed or dual exchange rate systems enable preferential access to foreign currency, distorting investment incentives. This mechanism benefits rent-seeking elites while limiting productive investment and exacerbating inequality.
3. Public Finance Channel: Fluctuations in oil-derived foreign revenues directly impact the government's capacity to fund subsidies, welfare programs, and social infrastructure. In times of declining oil prices or restricted exports, the burden disproportionately falls on vulnerable populations.

The findings are aligned with international literature. For instance, studies on Argentina, Nigeria, and Ethiopia reveal similar trends of heightened inequality and reduced welfare during currency crises. However, Iran's experience is marked by its specific institutional context: centralized currency allocation, chronic sanctions, and persistent inflation. These amplify the negative distributional effects of poor exchange rate management.

Conclusion

A coherent and transparent exchange rate policy, aligned with broader macroeconomic policies, is essential for achieving inclusive economic development in Iran. Past failures in unifying exchange rates or managing floating regimes highlight the importance of institutional readiness, fiscal discipline, and supportive safety nets.

Policy Recommendations:

- Gradual Transition to Market-Based Exchange Rate: A phased approach avoids shock effects and allows for institutional adjustment.
- Compensatory Social Measures: Targeted cash transfers and price supports can mitigate the regressive effects of currency depreciation.
- Transparency and Rule-Based Allocation: Moving away from discretionary and opaque foreign exchange practices is key to minimizing rent-seeking and corruption.
- Integrated Macro Framework: Coordinating exchange rate policy with fiscal and monetary tools enhances effectiveness and resilience.
- Contribution to the Literature
- This study makes three significant contributions:
- Provides a longitudinal empirical evaluation of exchange rate policy outcomes in Iran.
- Employs an integrated welfare-inequality framework (Sen Index and Gini Coefficient) rarely used in national case studies.
- Offers policy-relevant insights grounded in decades of historical transitions and economic shocks.

It highlights that exchange rate policy is not just a technical monetary tool but a deeply social one, with profound implications for inequality and well-being.

Ethical Consideration

Compliance With Ethical Guidelines

This research was conducted in accordance with ethical principles for human studies

Authors' contributions

All authors have made substantial contributions to this study.

Funding

This study was not funded.

Conflicts of interest

The authors declared no conflict of interest.

تحلیل کیفی تحولات نظام ارزی و دلالتهای آن برای رفاه اقتصادی و نابرابری درآمدی در ایران

۱- یاسر محمدی‌نشلی
دانشجوی دکترای علوم اقتصادی، گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه سمنان. (نویسنده مسئول)
y.mohammadi@semnan.ac.ir

۲- رحمان سعادت
دکتر علوم اقتصادی، گروه اقتصاد، گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه سمنان

۳- عبدالمحمد کاشیان
دکتر علوم اقتصادی، گروه علوم اقتصادی، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه سمنان

واژه‌های کلیدی

نظام ارزی، رفاه اقتصادی، نابرابری درآمدی، شاخص جینی، شاخص سن.

تاریخ دریافت: *۱۴۰۴/۰۵/۱۰*

آخرین اصلاح: *۱۴۰۴/۱۰/۲۶*

تاریخ پذیرش: *۱۴۰۵/۰۴/۲۰*

مقدمه: *نظام ارزی در هر اقتصادی نقشی بنیادین در تعیین رفاه اقتصادی و توزیع درآمد دارد. در ایران، وابستگی به درآمدهای نفتی و آسیب‌پذیری در برابر شوکهای خارجی، به‌ویژه تحریمها، اهمیت بررسی تحولات نظام ارزی را دوچندان کرده است. این پژوهش به تحلیل کیفی تحولات نظام ارزی ایران و دلالتهای آن برای رفاه اقتصادی و نابرابری درآمدی طی دوره ۱۳۴۶ تا ۱۴۰۰ می‌پردازد.*

روش: *این مطالعه با رویکرد کیفی و روش توصیفی-تحلیلی انجام شد. شاخصهای کلیدی شامل درآمد سرانه واقعی، ضریب جینی و شاخص رفاه سن بودند. داده‌ها از بانک مرکزی و مرکز آمار ایران استخراج شد. نظامهای ارزی بر اساس سیاستهای اعلامی و عملکرد واقعی طبقه‌بندی و تحلیلها با اتکا بر آمار توصیفی و شاخصهای ترکیبی انجام شدند.*

یافته‌ها: *تحلیل کیفی شواهد نشان می‌دهد دوره‌های تثبیت نرخ ارز، هرچند ثبات ایجاد کردند، با رانت‌جویی، تخصیص ناکارآمد منابع و تضعیف تولید داخلی همراه شدند. در مقابل، دوره‌های نظام شناور و چندنرخی با نوسانات ارزی، افت قدرت خرید خانوار، تورم فزاینده و تشدید نابرابری درآمدی همراه بودند. شاخص رفاه سن افت شدید رفاه در دوران جنگ تحمیلی و تحریمهای پس از سال ۱۳۹۱ را نشان می‌دهد، درحالی‌که بازه ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۸ به دلیل رشد درآمدهای نفتی و ثبات درآمدهای ارزی با بهبود نسبی شاخصهای رفاه همراه بود.*

بحث: *یافته‌ها پیچیدگی دلالتهای تحولات نظام ارزی بر رفاه اقتصادی و نابرابری درآمد را تأیید می‌کنند. تحقق نظام ارزی پایدار نیازمند هماهنگی سیاستهای پولی، مالی و ارزی و توجه به عدالت اجتماعی است. همچنین شاخصهای ترکیبی مانند رفاه سن ارزیابی جامع‌تری از پیامدهای سیاستهای ارزی ارائه می‌دهند.*

CC BY NC

مقدمه

نظام ارزی یکی از ارکان مهم سیاست‌گذاری کلان است و از طریق تأثیرگذاری بر قیمتهای نسبی، تخصیص منابع، تعادل خارجی، تورم و توزیع درآمد، نقش مستقیمی در شکل‌گیری رفاه اقتصادی دارد. این اهمیت در اقتصادهای نفتی مانند ایران که درآمدهای ارزی آن به‌شدت تحت‌تأثیر صادرات نفت و شرایط خارجی قرار دارد، دوچندان است. در چنین اقتصادی، انتخاب و تغییر نظام ارزی صرفاً یک تصمیم پولی نیست، بلکه می‌تواند به‌طور همزمان بر قدرت خرید خانوارها، توزیع درآمد و تخصیص منابع اثر بگذارد.

تجربه ایران نیز نشان می‌دهد که تغییرات نظام ارزی در دوره‌های مختلف، تحت‌تأثیر عواملی همچون درآمدهای نفتی، تحریمهای خارجی و سیاستهای پولی و مالی، پیامدهای متفاوتی برای ثبات اقتصادی، رفاه و نابرابری درآمدی داشته است. ازاین‌رو، بررسی تحولات نظام ارزی ایران و آثار آن بر رفاه اقتصادی و توزیع درآمد، مستلزم نگاهی فراتر از شاخصهای صرفاً پولی و ارزی و توجه همزمان به ابعاد رفاهی و توزیعی این تحولات است.

این امر بیانگر آن است که شوکهای ارزی در ایران علاوه بر آثار تورمی، ماهیتی رگرسیو دارند؛ زیرا طبق گزارش مرکز آمار ایران (۱۴۰۰)، دهکهای پایین درآمدی حدود ٦٥ درصد از مخارج خود را به خوراک و انرژی اختصاص می‌دهند، درحالی‌که این نسبت در دهکهای بالا حدود ۲۵ درصد است. بنابراین، هر جهش ارزی عملاً به مالیاتی پنهان بر اقشار کم‌درآمد تبدیل می‌شود.

با وجود اهمیت این موضوع، بیشتر مطالعات داخلی بر رابطه نرخ ارز و رشد اقتصادی تمرکز داشته‌اند (لعل‌خضری و جعفری‌صمیمی، ۲۰۲۰؛ کریمی و دارائی، ۲۰۲۱) و کمتر به آثار توزیعی بلندمدت نظام ارزی پرداخته‌اند. در ادبیات بین‌المللی نیز، شاخصهای ترکیبی رفاه مانند شاخص سن (صدیق و ولدی، ۲۰۱۹؛ رودریک، ۲۰۰۸) در بستر اقتصاد نفتی و

تحریمی ایران به کار نرفته‌اند. جدول ۱-۱ مقایسه‌ای از نوسانات نرخ واقعی ارز و ضریب جینی در کشورهای نفتی و نمودار ۱-۱ چرخه معیوب نظام ارزی ایران را نشان می‌دهد.

جدول ۱-۱ مقایسه‌ای از نوسانات نرخ واقعی ارز

کشور	انحراف معیار نرخ واقعی ارز (٪)	میانگین ضریب جینی
ایران	۴۲/۱	۰/۴۱
عربستان	۸/۳	۰/۴۵
نیجریه	۳۶/۷	۰/۴۳
ونزوئلا	۵۸/۴	۰/۴۶
نروژ	۱۱/۲	۰/۲۷

منبع: بانک جهانی ۲۰۲۳

چرخه معیوب نظام ارزی ایران

این پژوهش با هدف پرکردن این شکاف، به بررسی تحولات نظام ارزی ایران در دوره ۱۳۴۶ تا ۱۴۰۰ و اثر آن بر رفاه اقتصادی و نابرابری درآمدی می‌پردازد. پرسشهای اصلی عبارتند از:

۱. تحولات نظام ارزی ایران در این بازه چه الگویی را دنبال کرده‌اند؟

۲. این تحولات از چه کانالهایی (تورم، رانت، تخصیص منابع) بر رفاه و نابرابری اثر گذاشته‌اند؟

۳. آیا شاخصهای ترکیبی می‌توانند تصویر دقیق‌تری از پیامدهای سیاستی ارائه دهند؟

مبانی نظری

نظام ارزی حاکم، تعیین‌کننده نحوه اثرگذاری سیاستهای اقتصادی بر متغیرهای کلان اقتصادی ازجمله رشد و توزیع درآمد (که با ضریب جینی سنجیده می‌شود) است. به همین دلیل، انتخاب رژیم ارزی و پیامدهای آن، همواره یکی از مباحث اصلی در حوزه مالیه بین‌الملل به شمار می‌رود. از اوایل دهه ۱۹۶۰ میلادی، مطالعات و پژوهشهای اقتصادی در حوزه تعیین نظام ارزی بهینه به‌صورت گسترده‌ای توسعه یافت و توجه اقتصاددانان را به خود جلب کرد.

در آن دوره، نظامهای ارزی کشورها به‌طورکلی در دو نوع اصلی دسته‌بندی می‌شدند: نظام ارزی ثابت[1] و نظام ارزی انعطاف‌پذیر[2] در نظام ارزی ثابت، ارزش پول ملی یک کشور به یک معیار مشخص (مانند طلا یا ارز دیگر) وابسته بود، درحالی‌که در نظام انعطاف‌پذیر، ارزش ارز بر اساس عرضه و تقاضا در بازار تعیین می‌شد.

تا پیش از سال ۱۹۷۳، انتخاب نظام ارزی کشورها بیشتر تحت‌تأثیر توافق‌نامه برتون وودز[3] قرار داشت که در سال ۱۹٤٤ شکل گرفته بود. این نظام تا زمان فروپاشی آن در اوایل دهه ۱۹۷۰، به‌عنوان پایه‌ای برای مدیریت روابط ارزی بین‌المللی عمل کرد. در این نظام ارزی، تبدیل پولهای خارجی در مبادلات بر اساس نرخهای ارز ثابت انجام می‌شد. البته، در

1. Fixed Exchange Rate
2. Flexible Exchange Rate
3. Bretton Woods

شرایط ضروری قابلیت تعدیل برای ارزهای کشورها پیش‌بینی شده بود. پس از فروپاشی نظام برتون وودز، بیشتر کشورهای صنعتی بزرگ، نظامهای ارزی ثابت را کنار گذاشته و به سمت نظامهای ارزی شناور حرکت کردند(فرزین وش و بیریا،۲۰۱۰).

کشورها، بسته به رژیم ارزی اتخاذشده، شاهد اثرات متفاوتی بر اقتصاد و توزیع درآمد خواهند بود. همچنین، تحقیقات نشان داده است که بحرانهای ارزی تأثیرات منفی و قابل‌توجهی بر متغیرهای واقعی اقتصاد دارند(وکیلی و همکاران، ۲۰۲۳).

کشورهای درحال‌توسعه نیز نظامهای ارزی متفاوتی را تجربه کرده‌اند. بر اساس طبقه‌بندی صندوق بین‌المللی پول (IMF)[1] در سال ۲۰۱٤ حدود ٥٦/٦ درصد از کشورهای عضو، یکی از انواع نظامهای ارزی ثابت را داشتند؛ این در حالی است که در سال ۲۰۰۹ نزدیک ٤٦/۸ درصد از کشورهای جهان، نظام ارز ثابت داشتند؛ بنابراین تمایل به نظام ارزی ثابت در بین کشورها در سالهای اخیر افزایش یافته است. برای تعیین نظام ارزی کشورها، نظریه‌های مختلفی وجود دارد.

پیشینه پژوهش

تأثیر نظام ارزی بر رفاه اقتصادی و توزیع درآمد یکی از موضوعات مهم در اقتصاد کلان و توسعه است که در کشورهای مختلف و به‌ویژه ایران، موردتوجه پژوهشگران قرار گرفته است. مفهوم توزیع درآمد ارتباط نزدیکی با رفاه دارد. رفاه، مفهومی است که با احساس، ادراک و تجربه افراد پیوند خورده است (دامن کشیده و همکاران، ۲۰۱٦).

بررسی نابرابری درآمد در یک جامعه به درک سطح رفاه آن کمک می‌کند. نابرابری بالا نشان‌دهنده توزیع ناعادلانه ثروت و نابرابری پایین نمایانگر اختلاف کمتر در درآمد افراد است. توزیع نسبتاً مساوی درآمد موجب افزایش رضایت از زندگی و ارتقای رفاه

1. International Money Fund

اجتماعی می‌شود. همچنین، نابرابری درآمد بالا می‌تواند رشد اقتصادی، به‌ویژه در کشورهای درحال‌توسعه را محدود کند؛ بنابراین، کاهش شکاف درآمدی برای تضمین رفاه و توسعه اقتصادی ضروری است(سفری و همکاران،۲۰۲۰).

۱. پیشینه داخلی

حیدری و حسن‌زاده (۲۰۱۶) با استفاده از مدل رگرسیون انتقال ملایم (STR)، رابطه نابرابری درآمدی و تولید ناخالص داخلی سرانه ایران را طی سالهای ۱۳۴۸ تا ۱۳۹۱ بررسی کردند. نتایج نشان داد این رابطه غیرخطی و دو رژیمی است؛ به‌گونه‌ای که نابرابری در یک رژیم اثر منفی و در رژیم دیگر اثر مثبت بر رشد اقتصادی دارد.

مؤتمنی و همکاران (۲۰۲۳) با استفاده از مدلهای ARDL خطی و غیرخطی، اثر نابرابری درآمد و تورم بر رفاه اقتصادی ایران طی سالهای ۱۳۵۰ تا ۱۴۰۰ را بررسی کردند. نتایج نشان داد نابرابری در مدل خطی اثر معناداری بر رفاه ندارد، اما در مدل غیرخطی، افزایش نابرابری موجب کاهش رفاه می‌شود. بنابراین، ارتقای رفاه مستلزم کنترل تورم و جلوگیری از تشدید نابرابری است.

لعل‌خضری و جعفری‌صمیمی (۲۰۲۰) در مطالعه‌ای با مدل NARDL و داده‌های سالانه ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۵، اثر نامتقارن نوسانات نرخ ارز حقیقی بر توزیع درآمد در ایران را بررسی کردند. نتایج نشان داد افزایش نرخ ارز حقیقی تأثیر بیشتری بر افزایش نابرابری (ضریب جینی) دارد نسبت به کاهش آن. در کوتاه‌مدت، شاخص قیمت مصرف‌کننده بیشترین اثر مثبت را بر ضریب جینی دارد، درحالی‌که در بلندمدت، درجه بازبودن تجاری با اثر منفی نقش برجسته‌ای ایفا می‌کند.

مهرآرا و حسینی‌پارسا (۲۰۲۰) با استفاده از داده‌های پنلی و مدل تقاضای تقریباً ایده‌آل، اثر افزایش قیمت مواد غذایی بر رفاه خانوارهای شهری ایران (۱۳۹۶–۱۳۸۵) را بررسی

کردند. نتایج نشان داد افزایش قیمت مواد غذایی رفاه خانوارها را کاهش می‌دهد و زیان ایجاد می‌کند. همچنین جبران زیان ناشی از تورم نیازمند افزایش قابل‌توجه درآمد خانوارها است.

صادق‌محمدی و همکاران (۲۰۲۱) با استفاده از مدل CGE و داده‌های حسابداری اجتماعی سال ۱۳۹۰، اثر نوسانات نرخ ارز بر رفاه خانوارهای ایرانی را بررسی کردند. نتایج نشان داد که افزایش نرخ ارز رفاه خانوارهای شهری و روستایی را کاهش می‌دهد، اما خانوارهای شهری آسیب بیشتری می‌بینند. همچنین، شدت کاهش رفاه با افزایش شوک ارزی بیشتر می‌شود؛ بنابراین، سیاستهای حمایتی باید تفاوتهای شهری و روستایی را در نظر بگیرند.

کریمی و دارائی (۲۰۲۱) با استفاده از مدل ARDL غیرخطی، اثرات افزایش و کاهش نرخ ارز بر فقر در ایران طی سالهای ۱۳٦٤ تا ۱۳۹۷ را بررسی کردند. نتایج نشان داد که افزایش نرخ ارز در بلندمدت فقر را تشدید می‌کند و در کوتاه‌مدت نیز با تأخیر، افزایش نرخ ارز باعث افزایش فقر می‌شود، درحالی‌که کاهش نرخ ارز تأثیری بر کاهش فقر ندارد. همچنین، کمکهای دولتی به اقشار کم‌درآمد نتوانسته‌اند فقر را کاهش دهند و ضرورت بازنگری در سیاستهای حمایتی و تخصیص بودجه رفاهی را نشان می‌دهد.

نصرآزادانی و همکاران (۲۰۲۳) تأثیر ترتیبات ارزی بر توزیع درآمد را موردبررسی قرار دادند. با استفاده از تحلیل توصیفی و رگرسیون گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM) پانل، داده‌های کشورهای عضو اوپک و OECD طی سالهای ۲۰۰۷ تا ۲۰۲۰ تحلیل شد. نتایج نشان داد که در گروه کشورهای اوپک، رژیم ارزی شناور مدیریت‌شده تأثیر منفی و معناداری بر ضریب جینی دارد، درحالی‌که رژیم ارزی میخکوب شدید اثر مثبت و معنادار بر نابرابری درآمدی دارد. بنابراین، استفاده از نظام ارزی شناور در مقایسه با نظام ارزی ثابت می‌تواند نابرابری درآمدی را کاهش دهد.

شاکری و همکاران (۲۰۲٤) با استفاده از مدل DSGE، اثر رژیم ارزی شناور مدیریت‌شده در شرایط تحریمهای نفتی بر رفاه خانوارهای ایرانی طی سالهای ۱۳۹۵ تا ۱٤۰۲ را بررسی کردند. نتایج نشان داد در شناوری کنترل‌نشده، رفاه دهکهای پایین ۲۸ درصد کاهش می‌یابد، درحالی‌که شناوری مدیریت‌شده همراه با جبران هدفمند، این کاهش را به ۱۱ درصد محدود می‌کند. یافته‌ها بر هماهنگی سیاست ارزی و حمایتی تأکید دارد.

کیخا و همکاران (۲۰۲۳) با استفاده از مدلهای گارچ، اثر افزایش نرخ ارز، شکاف نرخ ارز و نوسانات نرخ ارز هدف بر مزیت تجارت خارجی در چارچوب اقتصاد مقاومتی (۱۳۹۵–۱۳۹۰) را بررسی کردند. نتایج نشان داد نرخ ارز اسمی تأثیر منفی و نرخ ارز واقعی تأثیر مثبت بر تراز تجاری دارد؛ کاهش ارزش پول ملی صادرات غیرنفتی را تقویت می‌کند.

۲. پیشینه خارجی

دیتون[1] (۱۹۹۷) در کتاب خود به تحلیل داده‌های میکرو اقتصادی خانوارهای کشورهای درحال‌توسعه پرداخته و روشهایی برای سنجش رفاه و نابرابری معرفی کرده است. این کتاب بیشتر به جنبه‌های روش‌شناسی می‌پردازد و پایه نظری قوی برای استفاده از شاخصهایی مانند ضریب جینی و شاخص رفاه سن فراهم می‌کند. پژوهش حاضر با استفاده از شاخص سن، نوآوری مهمی در بومی‌سازی این روشها دارد.

رودیریک[2] (۲۰۰۸) با استفاده از داده‌های پانل کشورهای درحال‌توسعه طی دهه ۱۹۸۰ تا اوایل ۲۰۰۰، رابطه نرخ واقعی ارز و رشد اقتصادی را بررسی کرد. نتایج نشان داد ناپایداری نظام ارزی می‌تواند رشد اقتصادی و در پی آن رفاه خانوارها را کاهش دهد. این یافته با نتایج پژوهش حاضر درباره اثر منفی نوسانات نرخ ارز بر رفاه همسو است.

1. Deaton
2. Rodrik

وولدی[1] و صدیق (۲۰۱۹) با استفاده از مدل تعادل عمومی پویا (DSGE) اثرات کاهش نرخ ارز بر اقتصاد اتیوپی را بررسی کردند. نتایج نشان داد که کاهش ارزش پول در کوتاه‌مدت رقابت‌پذیری صادرات و درآمدهای مرتبط را افزایش می‌دهد، اما در بلندمدت به دلیل تورم، رفاه خانوارها و سرمایه‌گذاری کاهش می‌یابد و تأثیر نامتناسبی بر خانوارهای روستایی دارد.

بهمنی اسکویی و هاروی[2] (۲۰۲٤) با استفاده از مدل NARDL و داده‌های ماهانه ۱۳٦۰ تا ۱٤۰۲، اثر نامتقارن نوسانات نرخ ارز بر نابرابری درآمدی ایران را بررسی کردند.

نتایج نشان داد افزایش نرخ ارز (تضعیف ریال) در بلندمدت نابرابری درآمدی را به‌طور معناداری افزایش می‌دهد، درحالی‌که کاهش نرخ ارز اثر معناداری بر کاهش نابرابری ندارد. یافته‌ها بر نقش تورم و رانت و ضرورت سیاستهای جبرانی تأکید دارد.

پژوهشهای پیشین عمدتاً براثر نوسانات نرخ ارز بر رشد اقتصادی و نابرابری تمرکز داشته‌اند و نتایج آنها با یافته‌های این مطالعه، کاهش رفاه و افزایش نابرابری در دوره‌های شناور و اثرات منفی تحریمها و سیاستهای تثبیت ارز همسو است. تفاوت اصلی این پژوهش در استفاده از شاخص ترکیبی رفاه سن همراه با درآمد سرانه و تولید ناخالص داخلی است که ارزیابی دقیق‌تری از رفاه اجتماعی ارائه می‌دهد. همچنین، گستردگی بازه زمانی (۱۳٤٦ تا ۱٤۰۰) و تمرکز بر سیاستهای ارزی متنوع ایران نوآوری مهم دیگری محسوب می‌شود.

نوآوریهای پژوهش عبارتند از:

محاسبه سری زمانی شاخص رفاه آمارتیا سن طی دوره ۱٤۰۰–۱۳٤٦ و ترکیب آن با طبقه‌بندی تجربی نظامهای ارزی.

معرفی چرخه «تثبیت ← رانت ← چندنرخی ← بحران ← شناوری اجباری» در سیاست ارزی ایران.

1. Woldie
2. Bahmani- Oskooee and Harvey

پیشنهاد نظام ارزی دوگانه موقت با جبران رفاهی هدفمند برای دهکهای پایین در گذار به شناوری مدیریت‌شده.

روش

این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است و با استفاده از داده‌های سری زمانی به تحلیل تحولات نظام ارزی و دلالتهای آن برای رفاه اقتصادی و توزیع درآمد در ایران می‌پردازد. دوره مطالعه از سال ۱۳٤٦ تا ۱٤۰۰ انتخاب شده است تا تغییرات سیاستهای ارزی در بازه‌های مختلف زمانی به‌طور کامل پوشش داده شود.

برای سنجش رفاه اقتصادی، درآمد سرانه به‌عنوان شاخص سطح متوسط درآمد در جامعه مورداستفاده قرار گرفته است. ضریب جینی نیز برای ارزیابی توزیع درآمد و میزان نابرابری به کار رفته است. علاوه بر این، شاخص رفاه سن به‌عنوان معیار جامع‌تر رفاه، همزمان سطح درآمد و نابرابری را لحاظ می‌کند.

داده‌ها از منابع رسمی شامل بانک مرکزی ایران، مرکز آمار ایران و سایر گزارشهای اقتصادی معتبر گردآوری شده‌اند. تحلیل داده‌ها بر پایه آمار توصیفی، بررسی روندها و تحلیل تطبیقی دوره‌های مختلف نظام ارزی (ثابت، شناور مدیریت‌شده و شناور آزاد) انجام شده است.

همچنین، در تحلیلها به نقش عوامل بیرونی مهم مانند تحریمهای اقتصادی و نوسانات قیمت نفت به‌عنوان زمینه‌های اثرگذار بر متغیرهای رفاهی و توزیعی در نظر گرفته شده است تا تصویری جامع‌تر از تحولات ارائه شود.

۱. درآمد، نابرابری و رفاه

در تحلیلهای اقتصادی کلاسیک، رفاه اقتصادی اغلب با شاخصهایی نظیر درآمد سرانه یا تولید

ناخالص داخلی سرانه سنجیده می‌شود؛ اما این شاخصها، تنها میانگین درآمد را نشان می‌دهند و از توزیع درآمد در جامعه چشم‌پوشی می‌کنند. درنتیجه، دو کشور با درآمد سرانه یکسان اما با الگوهای متفاوت توزیع درآمد، می‌توانند سطوح متفاوتی از رفاه واقعی را تجربه کنند.

۲. شاخص سن: ترکیب سطح درآمد و توزیع

آمارتیا سن[1] با هدف رفع این نقص، شاخصی ترکیبی پیشنهاد داد که در آن نه‌تنها سطح درآمد، بلکه میزان برابری در توزیع آن نیز لحاظ می‌شود. این شاخص به‌صورت زیر تعریف می‌شود:

$$W = \mu b\,(1 - G) \qquad (1)$$

آمارتیا سن رفاه اجتماعی را به‌صورت تابعی از مطلوبیتهای افراد معرفی می‌کند که از موقعیتهای اجتماعی آنها ناشی می‌شود(سن، ۱۹۷۶).

آمارتیا سن این تابع رفاه اجتماعی را مبتنی بر چارچوب ساموئلسون–برگسون بنیان نهاده است. تابع رفاه ساموئلسون–برگسون چارچوبی کلاسیک در اقتصاد رفاه است که رفاه کل جامعه را به‌عنوان تابعی از مطلوبیتهای افراد یا متغیرهای مرتبط با موقعیتهای اجتماعی آنها تعریف می‌کند. فرم غیرمطلوبیتی از تابع رفاه اجتماعی ساموئلسون – برگسون را می‌توان به‌صورت زیر تعریف کرد:

$$w = w(s, \theta) \qquad (2)$$

$$\{\forall xi \in s \mid \theta = \theta(x1, x2, \ldots, xn)\} \qquad (3)$$

که در اینجا s کل درآمد و بیانگر قسمت کارایی در رفاه است و معمولاً به موقعیتهای اجتماعی یا ساختارهای اجتماعی اشاره دارد که می‌توانند شامل عواملی مانند دسترسی به آموزش، سلامت، یا فرصتهای اجتماعی باشند. θ بیانگر نحوه توزیع درآمد بین افراد جامعه است و به‌عنوان معیار نابرابری شناخته می‌شود. می‌تواند به پارامترهای مرتبط با ترجیحات

1. Amartya Sen

اجتماعی، سیاستها، یا عوامل ساختاری دیگر اشاره داشته باشد.

تغییرات در s و θ در طول زمان می‌توانند نشان‌دهنده تحولات در ساختارهای اجتماعی، سیاستهای عمومی، یا تغییرات در ترجیحات جامعه باشند. سیاست‌گذار اجتماعی می‌بایست با الگوهای سیاستی خود ترکیب بهینه θ و s را به‌گونه‌ای تعیین کند که تابع رفاه اجتماعی حداکثری شود.

مزیتهای شاخص رفاه سن:

- لحاظ‌کردن هم‌زمان رشد و عدالت
- حساس‌بودن به تغییرات کوچک در ضریب نابرابری
- مناسب برای تحلیلهای مقطعی و زمانی.

۳. کاربرد شاخص سن در تحلیل نظام ارزی

تغییرات نظام ارزی، علاوه بر شاخصهای کلان، بر توزیع درآمد و رفاه اجتماعی اثر می‌گذارد. نظامهای تثبیت‌شده با کنترل قیمت واردات، فشار تورمی را کاهش می‌دهند، اما می‌توانند رانت ارزی و نابرابری را افزایش دهند. در مقابل، نظامهای شناور با وجود انعطاف‌پذیری بیشتر، از طریق نوسانات ارزی و تورم، فشار بیشتری بر دهکهای کم‌درآمد وارد می‌کنند. شاخص سن با لحاظ همزمان درآمد و نابرابری، ارزیابی جامع‌تری از پیامدهای رفاهی نظام ارزی ارائه می‌دهد.

بررسی صرف تولید ناخالص داخلی یا درآمد سرانه، اثرات کامل نظام ارزی را نشان نمی‌دهد؛ شاخص رفاه سن با درنظرگرفتن توزیع درآمد تصویر دقیق‌تری از پیامدهای این سیاستها ارائه می‌کند. در ایران، دوره‌های مختلف نظام ارزی (نرخ ارز ثابت، میخکوب خزنده، چندنرخی، شناور مدیریت‌شده و غیره) همزمان با سیاستهای اقتصادی، تحریمها و تغییرات قیمت نفت بوده‌اند و تأثیر قابل‌توجهی بر:

- سطح درآمد خانوار
- ساختار توزیع درآمد
- و به‌طورکلی رفاه اجتماعی داشته‌اند.

استفاده از شاخص رفاه سن در مطالعه حاضر، این امکان را فراهم می‌کند که بدون اتکا به درآمد سرانه به‌تنهایی، پیامدهای نظامهای ارزی مختلف بر رفاه عمومی تحلیل شود. این موضوع، نه‌تنها ازلحاظ تحلیلی مهم است، بلکه می‌تواند در سیاست‌گذاری عمومی نیز راهگشا باشد.

$$\frac{\partial \mathrm{w}}{\partial \mathrm{t}} = \beta\, \mu^{\beta-1}(1-G)\frac{\partial \mu}{\partial t} - \mu^{\beta}\, \frac{\partial G}{\partial t} \qquad (4)$$

یافته‌ها

در این بخش، نگاهی تاریخی به نظام ارزی ایران و تأثیر آن بر رفاه اقتصادی ارائه می‌شود. هر دوره زمانی، نوع نظام ارزی حاکم بر اقتصاد ایران تشریح و تحلیل آماری شامل درآمد سرانه، ضریب جینی و شاخص رفاه آمارتیا سن برای ارزیابی رفاه اقتصادی ارائه شده است.

۱. مروری بر تحولات نظام ارزی ایران در آغاز

تحولات نظام ارزی ایران از ۱۳۳۶ تاکنون نشان‌دهنده چرخه‌های مکرر بین ثبات و شناوری است. در دوره پیش از انقلاب، نظام ارزی مبتنی بر تثبیت به (SDR) با نرخ رسمی ثابت ۷۵/۷۵ ریال برای هر دلار بود. پس از انقلاب، با تشدید محدودیتهای ارزی و کاهش ذخایر، نظام چندنرخی شکل گرفت و بازار موازی ارز گسترش یافت. این تغییرات منعکس‌کننده تلاش برای تطبیق با شوکهای خارجی و داخلی بوده است.

نظام ارزی ایران میان ثبات قیمتی و انعطاف‌پذیری در برابر شرایط متغیر در نوسان است؛ این دوگانگی ناشی از چالشهای ساختاری بوده و تأثیرات مهمی بر متغیرهای کلان اقتصادی

بر جای گذاشته است.

۲. ویژگیهای نظام ارزی ایران در دوره پیش از انقلاب اسلامی

پیش از پیروزی انقلاب، نظام ارزی ایران بر اساس رژیم «میخکوب شدید» یا نرخ ارز ثابت عمل می‌کرد. با وجود ثبات اسمی، دولت تا سال ۱۳۵۲ فعالانه در بازار ارز مداخله می‌کرد و کنترل، سهمیه‌بندی و اولویت‌بندی تخصیص ارز را اعمال می‌کرد. در سال ۱۳۵۳، افزایش شدید قیمت نفت موجب رشد درآمدهای ارزی شد و سهمیه‌بندی لغو شد، اما نرخ ارز ثابت باقی ماند؛ بنابراین، رژیم میخکوب تا انقلاب ادامه یافت و نرخ رسمی ارز طی سالهای ۱۳۴۹ تا اوایل ۱۳۵۷ تقریباً ۷۰ ریال در برابر دلار ثابت بود. نمودار شماره ۱ روند نرخ ارز در بازار غیررسمی تا سال ۱۳۵۷ را نشان می‌دهد. برنامه‌های سوم به بعد نیز ابعاد اقتصادی و اجتماعی جامعه‌ای با رشد جمعیتی و تقاضای فزاینده را دربرگرفتند.

نمودار ۱ نرخ ارز پیش از انقلاب منبع بانک مرکزی ۱۴۰۴

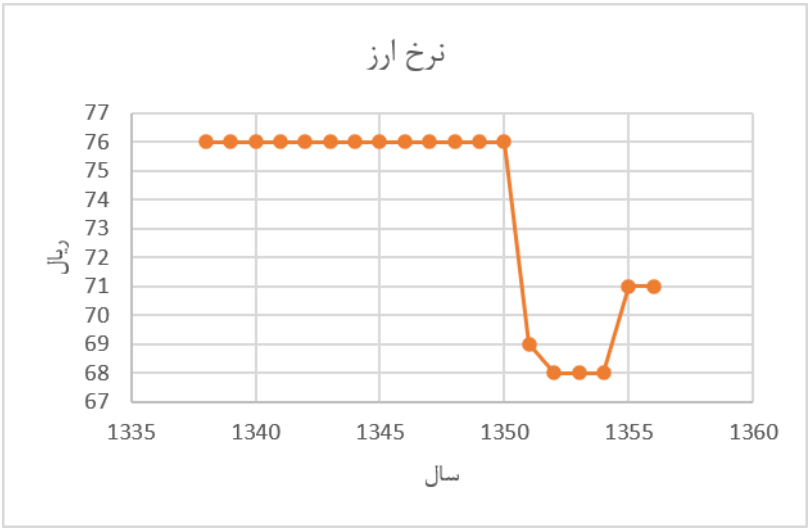

در جدول شماره ۱ شاخصهای توزیع درآمد، آمده (درآمد سرانه، ضریب جینی، شاخص ترکیبی سن) است. طی این دوره درآمد ملی به قیمتهای ثابت سال ۱۳۷٦ آورده شده است همان‌طور که ملاحظه می‌شود درآمد سرانه به‌صورت پیوسته تا سال ۱۳۵۷ افزایشی بوده است. در سال ۱۳۵۷ به دلیل شرایط حاصل از انقلاب افت شدید درآمد ملی و به طبع آن درآمد سرانه را شاهد هستیم.

جدول ۱: شاخصهای توزیع درآمد و رفاه قبل از انقلاب

سال	درآمد ملی (میلیون ریال)	جمعیت کل (هزار نفر)	درآمد سرانه (هزار ریال)	ضریب جینی	شاخص آمارتیا سن
۱۳٤٦	٥٦,٦۳۷.۰۰	۲٦,٤۸۸	۲۱۳۸/۲	۰/٥۰۲	۱۰٦٥
۱۳٤۷	٦۲,٤۸۱.۰۰	۲۷,۲۰٥	۲۲۹٦/۷	۰/٤۱۹	۱۳۳٤
۱۳٤۸	٦۷,۹٦۲.۰۰	۲۷,۹٤۳	۲٤۳۲/۲	۰/٤۳٦۸	۱۳۷۰
۱۳٤۹	۷۳,۸٦٤.۰۰	۲۸,۷۰۰	۲٥۷۳/۷	۰/٤٤۲۹	۱٤۳٤
۱۳٥۰	۹٤,۳۷۰.۰۰	۲۹,٤۷۸	۳۲۰۱/٤	۰/٤٦۷۹	۱۷۰۳
۱۳٥۱	۱۱٥,۳٦۹.۰۰	۳۰,۲۷۷	۳۸۱۰/٥	۰/٤٦۰٦	۲۰٥٥
۱۳٥۲	۱٥٥,٦٤۹.۰۰	۳۱,۰۹۷	٥۰۰٥/۳	۰/٤۷۷٥	۲٦۱٥
۱۳٥۳	۲٤۱,۳۷۰.۰۰	۳۱,۹٤۰	۷٥٥۷	۰/٤۹۹۲	۳۷۸٥
۱۳٥٤	۲٦۱,۰٤٤.۰۰	۳۲,۸۰٥	۷۹٥۷/٤	۰/٥۰۲	۳۹٦۳
۱۳٥٥	۲۹۸,۲۲۷.۰۰	۳۳,۷۰۹	۸۸٤۷/۱	۰/٤۸۰٥	٤٥۹٦
۱۳٥٦	۲۸۷,۹۲۰.۰۰	۳٥,۰۲۷	۸۲۱۹/۹	۰/٤٥۸٤	٤٤٥۲
۱۳٥۷	۲۳٦,۲٥۷.۰۰	۳٦,۳۹٦	٦٤۹۱/۳	۰/٤۳٦	۳٦٦۱

پ منبع: محاسبات تحقیق

نظام ارزی پس از انقلاب (۱۳۵۸ تا ۱۳۷۱): تثبیت خزنده

پس از پیروزی انقلاب، ایران همچنان نظام نرخ ارز ثابت را حفظ کرد، اما تحت‌فشارهای اقتصادی تغییراتی در آن رخ داد. با تشدید بی‌ثباتیها، فرار سرمایه و محدودیت منابع ارزی، بانک مرکزی کنترلهای سخت‌گیرانه‌ای اعمال کرد و مبنای نرخ ارز را از دلار به «حق برداشت ویژه(SDR)» تغییر داد. در دوران جنگ، کاهش درآمدهای نفتی و افزایش نیاز به واردات کالاهای اساسی باعث گسترش سیاستهای ارزی چندنرخی شد؛ نرخهای ترجیحی، رقابتی و مسافرتی برای مدیریت تخصیص ارز ایجاد شد.

هم‌زمان، اختلاف تورم داخلی با تورم جهانی و محدودیت منابع ارزی فشار بر نظام ارزی وارد کرد. در واکنش، بانک مرکزی نرخ رسمی ارز را تدریجاً افزایش داد؛ روندی که به «تثبیت خزنده» معروف است. درمجموع، این دوره با تثبیت ظاهری نرخ ارز و تعدیلات تدریجی برای جلوگیری از بحرانهای ارزی همراه بود. نمودارها روند صعودی نرخ ارز را در واکنش به تحولات داخلی و بین‌المللی نشان می‌دهند.

منبع: داده‌های بانک مرکزی

در جدول شماره ۲ آمارهای درآمدی و ضریب جینی و شاخص رفاه آمارتیا سن آورده شده است. آمارها بر اساس سال پایه ۱۳۷٦ آمده است. کاهش درآمد ملی و افزایش مخارج جنگ در سالهای پایانی جنگ یعنی سال ۱۳٦٤ الی ۱۳٦۷ سبب کاهش شدید شاخص سن نسبت به سالهای قبل از آن بوده است. در این دوره در کنار نرخ ارز عمده چند نرخ ارز دیگر مانند نرخهای رقابتی، ترجیحی و مسافرتی برقرار شد.

جدول ۲: شاخصهای توزیع درآمد و رفاه پس از انقلاب

سال	درآمد ملی (میلیون ریال)	جمعیت کل (هزار نفر)	درآمد سرانه (هزار ریال)	ضریب جینی	شاخص آمارتیا سن
۱۳۵۸	۲٤٦,۹۷۷/۰۰	۳۷,۸۱۹	٦۵۳۰/۵	۰/٤٦۱۸	۳۵۱۵
۱۳۵۹	۱۸۱,٦۹۰/۰۰	۳۹,۲۹۸	٤٦۲۳/٤	۰/۳۹۸٤	۲۷۸۱
۱۳٦۰	۱٦۷,۹٤۳/۰۰	٤۰,۸۳۵	٤۱۱۲/۷	۰/٤	۲٤٦۸
۱۳٦۱	۱۸۹,٤٦٦/۰۰	٤۲,٤۳۱	٤٤٦۵/۳	۰/٤٤۱	۲٤۹٦
۱۳٦۲	۲۰۷,۷۹۹/۰۰	٤٤,۰۹۰	٤۷۱۳/۱	۰/٤۵٤	۲۵۷۳
۱۳٦۳	۱۹۳,۰٦۰/۰۰	٤۵,۸۱٤	٤۲۱٤	۰/٤۰٤۳	۲۵۱۰
۱۳٦٤	۱۹۰,۰۲۱/۰۰	٤۷,٦۰٦	۳۹۹۱/۵	۰/۳۹۱	۲٤۳۱
۱۳٦۵	۱۵۱,۵۱۰/۰۰	٤۹,٤٤۵	۳۰٦٤/۲	۰/۳۹٤٤	۱۸۵٦
۱۳٦٦	۱۷۸,۷۷۰/۰۰	۵۰,٦٦۱	۳۵۲۸/۷	۰/٤۰۳۸	۲۱۰٤
۱۳٦۷	۱۲۹,٦۵۸/۰۰	۵۱,۹۰۸	۲٤۹۷/۸	۰/٤۰٤۳	۱٤۸۸
۱۳٦۸	۱٤۵,۰۸۰/۰۰	۵۳,۱۸۵	۲۷۲۷/۸	۰/٤۰۹۲	۱٦۱۲
۱۳٦۹	۱۷۵,٦۳۲/۰۰	۵٤,٤۹۳	۳۲۲۳	۰/۳۹٦۹	۱۹٤٤
۱۳۷۰	۱۹٤,٤۹۵/۰۰	۵۵,۸۳۷	۳٤۸۳/۳	۰/۳۹۹٦	۲۰۹۱
۱۳۷۱	۱۹۹,۷۸۹/۰۰	۵٦,٦۵۸	۳۵۲٦/۲	۰/۳۸۷	۲۱٦۲
۱۳۷۲	۲۳۸,٤٤٦/۰۰	۵۷,٤۹۱	٤۱٤۷/۵	۰/۳۹۷٦	۲٤۹۸
۱۳۷۳	۲۲۸,۷۸۵/۰۰	۵۸,۳۳٦	۳۹۲۱/۸	۰/۳۹۹۳	۲۳۵٦
۱۳۷٤	۲۳۲,۱۲٤/۰۰	۵۹,۱۹۳	۳۹۲۱/۵	۰/٤۰۷٤	۲۳۲٤

سال	درآمد ملی (میلیون ریال)	جمعیت کل (هزار نفر)	درآمد سرانه (هزار ریال)	ضریب جینی	شاخص آمارتیا سن
۱۳۷۵	۲۴۶,۸۶۵/۰۰	۶۰,۰۵۵	۴۱۱۰/۶	۰/۳۹۱	۲۵۰۳
۱۳۷۶	۲۴۴,۸۵۷/۰۰	۶۱,۰۷۰	۴۰۰۹/۴	۰/۴۰۲۹	۲۳۹۴
۱۳۷۷	۲۳۴,۳۴۷/۰۰	۶۲,۱۰۳	۳۷۷۳/۵	۰/۳۹۶۵	۲۲۷۷
۱۳۷۸	۲۵۹,۲۰۴/۰۰	۶۳,۱۵۲	۴۱۰۴/۴	۰/۴۰۰۹	۲۴۵۹
۱۳۷۹	۲۷۱,۷۸۵/۰۰	۶۴,۲۱۹	۴۲۳۲/۲	۰/۳۹۹۱	۲۵۴۳
۱۳۸۰	۲۸۲,۳۱۸/۰۰	۶۵,۳۰۱	۴۳۲۳/۳	۰/۳۹۸۵	۲۶۰۰
۱۳۸۱	۳۱۸,۵۱۱/۰۰	۶۶,۳۰۰	۴۸۰۴/۱	۰/۴۱۹۱	۲۷۹۱
۱۳۸۲	۳۴۴,۸۱۵/۰۰	۶۷,۳۱۵	۵۱۲۲/۴	۰/۴۱۵۶	۲۹۹۴
۱۳۸۳	۳۷۷,۸۳۲/۰۰	۶۸,۳۴۵	۵۵۲۸/۳	۰/۳۹۹۶	۳۳۱۹
۱۳۸۴	۴۲۱,۷۹۲/۰۰	۶۹,۳۹۰	۶۰۷۸/۶	۰/۴۰۲۳	۳۶۳۳
۱۳۸۵	۴۵۰,۱۷۹/۱۰	۷۰,۴۹۶	۶۳۸۵/۹	۰/۴۰۰۴	۳۸۲۹
۱۳۸۶	۴۸۳,۱۲۳/۰۰	۷۱,۳۴۶	۶۷۷۱/۵	۰/۴۰۴۵	۴۰۳۲
۱۳۸۷	۴۷۷,۴۶۰/۶۰	۷۲,۲۷۹	۶۶۰۵/۸	۰/۳۸۵۹	۴۰۵۷
۱۳۸۸	۴۷۲,۹۱۴/۴۰	۷۳,۲۲۳	۶۴۵۸/۶	۰/۳۹۳۹	۳۹۱۵
۱۳۸۹	۵۰۹,۰۸۰/۱۰	۷۴,۱۸۰	۶۸۶۲/۸	۰/۳۸۱۳	۴۲۴۶
۱۳۹۰	۱۵۷۸۶۷۹۵/۵۸	۷۵,۱۵۰	۲۱۰۰۷۰/۵	۰/۳۷۵	۱۳۱۲۹۴
۱۳۹۱	۱۳۱۰۳۸۰۱/۳۷	۷۶,۰۸۲	۱۷۲۲۳۲/۶	۰/۳۸۳۴	۱۰۶۱۹۹
۱۳۹۲	۱۲۳۵۱۴۱۰/۰۶	۷۷,۰۲۵	۱۶۰۳۵۵/۹	۰/۳۹۵۲	۹۶۹۸۳
۱۳۹۳	۱۲۱۸۰۷۲۳/۶	۷۷,۹۸۰	۱۵۶۲۰۳/۲	۰/۳۹۹۹	۹۳۷۳۸
۱۳۹۴	۱۰۵۶۰۲۶۸/۷۷	۷۸,۹۴۷	۱۳۳۷۶۴	۰/۳۹۸۸	۸۰۴۱۹
۱۳۹۵	۱۱۶۴۰۹۷۰/۰۴	۷۹,۹۲۶	۱۴۵۶۴۶/۸	۰/۴۰۴۶	۸۶۷۱۸
۱۳۹۶	۱۱۸۸۱۳۱۰/۸۹	۸۱,۰۵۳	۱۴۶۵۸۶/۹	۰/۴۰۰۸	۸۷۸۳۵
۱۳۹۷	۱۰۸۳۷۱۳۱/۷۴	۸۱,۹۶۲	۱۳۲۲۲۱/۴	۰/۴۰۹۳	۷۸۱۰۷
۱۳۹۸	۹۶۹۲۴۲۸/۳۴۸	۸۲,۷۱۰	۱۱۷۱۸۵/۷	۰/۳۹۹۲	۷۰۴۰۸
۱۳۹۹	۱۰۰۲۳۷۲۲/۵۶	۸۳,۴۰۹	۱۲۰۱۷۵/۶	۰/۴۰۰۶	۷۲۰۳۳

سال	درآمد ملی (میلیون ریال)	جمعیت کل (هزار نفر)	درآمد سرانه (هزار ریال)	ضریب جینی	شاخص آمارتیا سن
۱۴۰۰	۱۱۲۴۳۰۲۶/۹۹	۸۴,۰۵۵	۱۳۳۷۵۸	۰/۳۹۳۸	۸۱۰۸۴

منبع: محاسبات تحقیق

همان‌طور که در نمودار (۲) به‌خوبی قابل‌ملاحظه است شاخص سن در این دوره با روند کاهشی روبه‌رو شده است. عمده دلیل این مسئله نیز شرایط کشور به دلیل وجود جنگ تحمیلی ۸ ساله است.

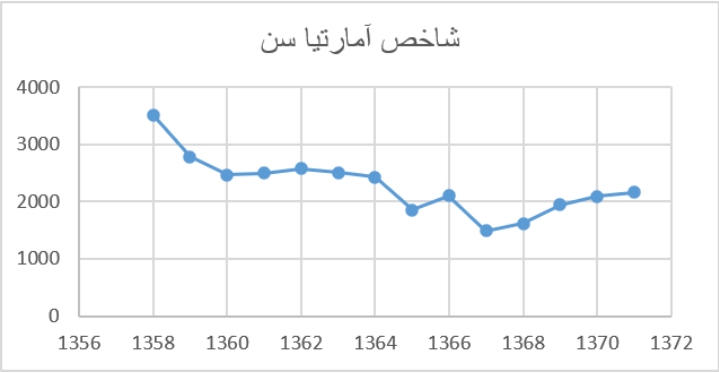

نظام ارزی شناور مدیریت‌شده سال ۱۳۷۲

در سالهای پیش از ۱۳۷۲، نظام چندنرخی ارز در واکنش به شرایط جنگ، محدودیت منابع ارزی و ضعف بازارهای مالی شکل گرفت. این نظام با هدف تخصیص هدفمند ارز طراحی شد، اما در عمل به گسترش رانت، فساد و ناکارآمدی انجامید. در فروردین ۱۳۷۲، بانک مرکزی سیاست تک‌نرخی‌سازی ارز را اجرا کرد که ابتدا موفق به نظر می‌رسید، اما به‌دلیل ناهماهنگی سیاستهای مالی و پولی، شوکهای نفتی و بحران بدهیهای خارجی شکست خورد. در پی آن، تورم در سال ۱۳۷٤ به ٤۹.٤ درصد رسید. این تجربه نشان داد اصلاح نظام ارزی به زیرساختهای نهادی مناسب و انسجام در سیاست‌گذاری کلان نیاز دارد.

از سال ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۰ بازگشت به نظام میخکوب خزنده پس از شکست سیاست یکسان‌سازی

شکست سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز در سال ۱۳۷۲، دولت را مجبور کرد تا برای ایجاد ثبات اقتصادی، کنترلهای سخت‌گیرانه ارزی را دوباره اعمال کند. اقدامات شامل ممنوعیت بازار غیررسمی ارز، الزام پیمان‌سپاری ارزی برای صادرکنندگان و گسترش مقررات تخصیص ارز بود که عملاً بازگشتی به نظام میخکوب خزنده ایجاد کرد.

در سالهای پایانی برنامه دوم توسعه (۱۳۷٤–۱۳۷۸)، با بهبود درآمدهای نفتی و مدیریت بدهیهای خارجی، سیاست‌گذاران بار دیگر شناورسازی تدریجی و یکسان‌سازی نرخ ارز را مطرح کردند، هرچند اجرای کامل آن به تعویق افتاد. بین سالهای ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۰، درآمد سرانه و شاخص رفاه سن افزایش یافت و دولت با ایجاد فضای اقتصادی و اجتماعی بازتر، رشد اقتصادی و بهبود روابط بین‌المللی را تسهیل کرد.

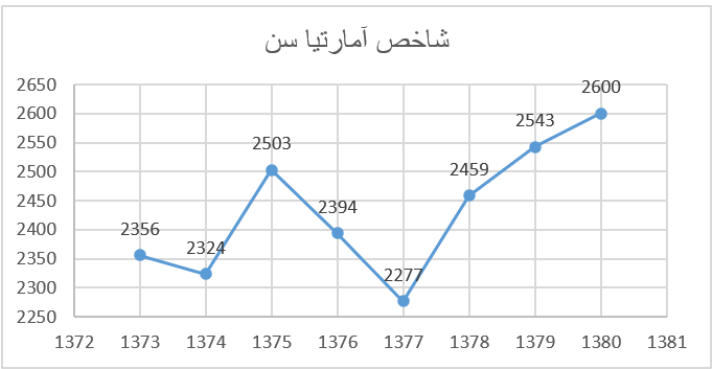

۱۳۸۹–۱۳۸۱: تثبیت نظام ارزی شناور مدیریت‌شده و اجرای موفق سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز

در ابتدای این دوره، افزایش شدید تقاضای واردات موجب رشد سریع نرخ ارز در بازار آزاد شد. دولت نرخ «ارز صادراتی» را برای مبادلات غیرنفتی اعلام کرد که تا سال ۱۳۷۵

به ۳۰۰۰ ریال رسید. از خرداد ۱۳۷٤، تمام مبادلات ارزی به بانکها محدود و بازار آزاد ارز غیرقانونی شد. با وجود ایجاد نظم ظاهری، تورم بالا نرخ واقعی ارز را افزایش داد و رانت‌جویی و تخصیص ناکارآمد منابع تشدید شد. در سال ۱۳۷٦، صادرکنندگان اجازه یافتند مجوز واردات خود را در بورس به فروش برسانند که به واقعی‌تر شدن نرخ ارز صادراتی کمک کرد. در سال ۱۳۸۱، سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز دوباره اجرا شد و نظام ارزی به «شناور مدیریت‌شده» تغییر یافت.

حذف نرخهای چندگانه و درآمدهای ارزی بالا موجب تقویت پول ملی و کاهش شکاف میان نرخ رسمی و بازار آزاد شد. در این دوره، درآمد ملی رشد کرد، ضریب جینی تا ۰/۳۸ کاهش یافت و شاخص رفاه سن بهبود یافت که همگی نشان‌دهنده ارتقای رفاه و کاهش نابرابری اقتصادی بودند.

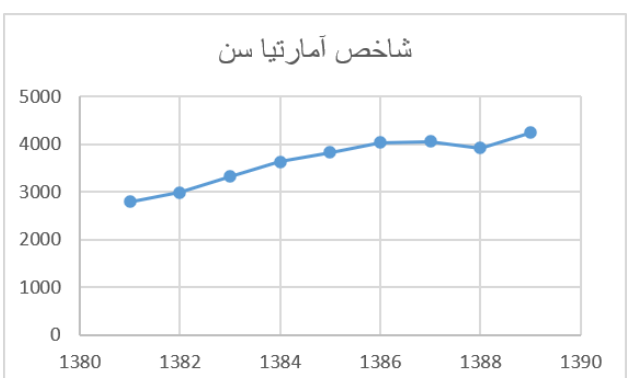

۱۳۹۰–۱٤۰۰: نظام ارزی شناور مدیریت‌شده در اعلام، میخکوب خزنده در عمل و بازگشت به چندنرخی‌شدن ارز

از مهر ۱۳۸۹، با تشدید تحریمهای بین‌المللی، به‌ویژه در حوزه نفت و بانک، بخش عمده‌ای از منابع ارزی ایران مسدود و دسترسی بانک مرکزی به ارز محدود شد. همزمان با افزایش

تقاضا برای واردات و حفظ ارزش داراییها، امکان حمایت از نرخهای هدف‌گذاری‌شده از بین رفت و نظام ارزی به سمت چندنرخی‌شدن بازگشت. قطع همکاریهای بانکی، به‌ویژه از مسیر امارات، اختلالات ارزی را تشدید و شکاف میان نظام مالی داخلی و بازارهای جهانی را گسترش داد.

نرخ رسمی ارز چندین بار افزایش یافت تا بخشی از اختلاف با بازار آزاد جبران شود، اما شکاف میان نرخ رسمی و غیررسمی باقی ماند و محدودیت منابع دولت را ناگزیر به اولویت‌بندی تخصیص ارز و اعمال کنترلهای سخت‌گیرانه کرد. در دوره ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰، نوسانات شدید نرخ ارز، به‌ویژه در سالهای ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹، تحت‌تأثیر تنشهای سیاسی، بی‌ثباتی اقتصادی را تشدید کرد.

کاهش شاخص رفاه سن، افزایش نابرابری و افت کیفیت توزیع درآمد را نشان داد و کاهش درآمدهای ارزی دولت نیز به کاهش درآمد سرانه انجامید. اگرچه نظام ارزی رسماً «شناور مدیریت‌شده» بود، در عمل سیاستهای تثبیت نرخ ارز و بازگشت به چندنرخی‌بودن، فساد، ناکارآمدی تخصیص منابع و بی‌ثباتی اقتصاد کلان را تشدید و رفاه اجتماعی و عدالت توزیعی را تحت‌فشار قرار داد.

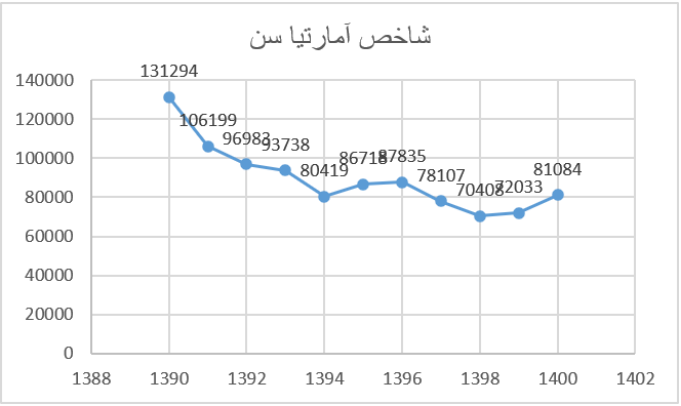

تغییرات درصدی نرخ ارز پس از انقلاب در نمودار (۳) نشان داده شده است. کمترین نوسانات و بیشترین ثبات نرخ ارز طی سالهای ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۸ مشاهده می‌شود؛ دوره‌ای که با بهبود مناسبات بین‌المللی و رشد اقتصادی مثبت همراه بود. بااین‌حال، در سال ۱۳۹۷ و همزمان با آغاز تحریمهای شدید موسوم به «فشار حداکثری»، نرخ ارز با جهشی حدود ۱۵۶ درصدی مواجه شد.

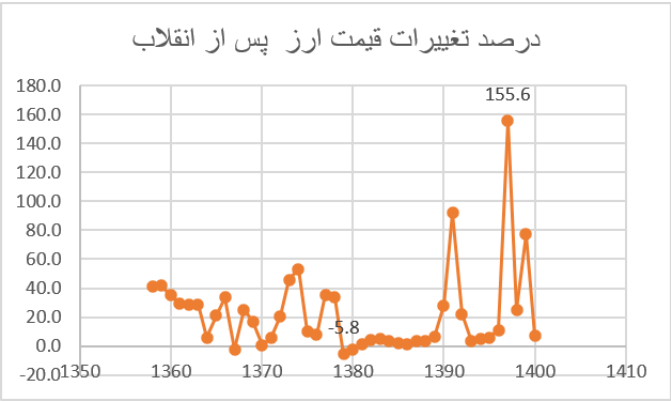

بحث

این پژوهش با هدف بررسی آثار تحولات نظام ارزی بر رفاه اقتصادی و نابرابری درآمدی در ایران انجام شد. نتایج حاصل نشان داد که نظام ارزی در ایران همواره در معرض تحولات و تغییرات گوناگون بوده است و هر یک از این تحولات، اثرات خاص خود را بر متغیرهای اقتصادی و اجتماعی کشور بر جای گذاشته‌اند.

به‌طورکلی، می‌توان نتیجه گرفت که نظام ارزی به‌تنهایی عامل تعیین‌کننده رفاه اقتصادی و توزیع درآمد نیست، بلکه تعامل آن با سایر سیاستهای اقتصادی (به‌ویژه سیاستهای پولی و مالی) و شرایط خارجی (مانند قیمت نفت و تحریمها) است که درنهایت بر این متغیرها اثر

می‌گذارد. در دوره‌هایی که سیاستهای اقتصادی هماهنگ و شرایط خارجی مساعد بوده است، نظام ارزی شناور مدیریت‌شده توانسته است به حفظ ثبات نسبی در بازار ارز و افزایش رفاه اقتصادی کمک کند. بااین‌حال، در دوره‌های بحرانی و با تشدید نوسانات اقتصادی، ناتوانی در مدیریت نرخ ارز و افزایش نابرابری، منجر به کاهش رفاه اجتماعی شده است. نتایج در جدول شماره (٤) به‌طور خلاصه آماده است.

جدول شماره ٤: شاخصهای درآمدی، ضریب جینی و شاخص آمارتیا سن (به قیمتهای ثابت سال ١٣٧٦)

شاخص آمارتیا سن	ضریب جینی	درآمد سرانه (میلیون ریال)	دوره زمانی
کاهش در ۱۳۵۷	متوسط	افزایش تا ۱۳۵۷، کاهش شدید در ۱۳۵۷	تا ۱۳۵۷
کاهش شدید	افزایش	کاهش در ١٣٦٧–١٣٦٤	۱۳۵۸–۱۳۷۱
کاهش شدید	افزایش	کاهش	۱۳۷۲
افزایش	کاهش	افزایش در ۱۳۸۰–۱۳۷۷	۱۳۷۳–۱۳۸۰
افزایش	افزایش	افزایش	۱۳۸۱–۱۳۸۹
کاهش در ۱۳۹۸	افزایش	کاهش	۱۳۹۰–۱٤۰۰

منبع: محاسبات تحقیق

استفاده از شاخص رفاه سن در این پژوهش، نشان داد که صرفاً توجه به شاخصهای کلان اقتصادی مانند درآمد سرانه، تصویر کاملی از وضعیت رفاهی کشور ارائه نمی‌دهد. شاخص رفاه سن با لحاظ‌کردن توزیع درآمد، امکان ارزیابی دقیق‌تری از اثرات سیاستهای اقتصادی مختلف را فراهم می‌کند. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران در طراحی و اجرای نظام ارزی، به نکات زیر توجه کنند:

هماهنگی با سیاستهای پولی و مالی: سیاست ارزی باید در راستای اهداف سیاستهای پولی و مالی کشور و با درنظرگرفتن شرایط اقتصادی حاکم طراحی شود.

توجه به آثار توزیعی: سیاستهای ارزی باید به‌گونه‌ای طراحی شوند که از افزایش نابرابری

درآمدی جلوگیری کرده و به توزیع عادلانه‌تر درآمد کمک کنند.

مدیریت نوسانات: بانک مرکزی باید با استفاده از ابزارهای مناسب، نوسانات نرخ ارز را کنترل کرده و از ایجاد شوکهای ناگهانی در بازار ارز جلوگیری کند.

شفافیت و اطلاع‌رسانی: بانک مرکزی باید اطلاعات دقیق و به‌روز در مورد سیاستهای ارزی خود در اختیار عموم قرار دهد تا از ایجاد ابهام و عدم اطمینان در بازار جلوگیری شود.

درنهایت، اتخاذ یک نظام ارزی پایدار و کارآمد، نیازمند رویکردی جامع و همه‌جانبه است که در آن، به تمامی ابعاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور توجه شود.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان در تهیه مقاله مشارکت داشته‌اند.

منابع مالی

این مقاله مستخرج از رساله دکتری در دانشگاه سمنان است.

تعارض منافع

نویسندگان اظهار داشتند که تضاد منافعی وجود ندارد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر تمامی ملاحظات اخلاقی ازجمله شرط امانت، صداقت و نداشتن سرقت ادبی رعایت شده است.

- Bahmani-Oskooee, M., & Harvey, H. (2024). Asymmetric effects of exchange rate changes on income inequality in Iran: Evidence from nonlinear ARDL approach. ***The Journal of International Trade & Economic Development***, 33(4), 567–589. https://doi.org/10.1111/1467-8454.12073

- Daman Keshideh, M., Seyed Shokri, K., & Rezazadeh Ghorbani pour, M. (2016). Investigating the Economic Factors Affecting Income Inequality (Gini Coefficient) in Iran. ***4th International Conference on Novel Research in Management, Economics and Accounting***. https://sid.ir/paper/868049/fa (in Persian)

- Deaton, A. (1997). ***The analysis of household surveys: A microeconometric approach to development policy***. Johns Hopkins University Press. Online version of book

- Farzinvash, A., & Biria, S. (2010). Effect of Exchange Rate System on the Demand for and the Composition of International Reserves in Developing Countries.***The Economic Research (Sustainable Growth and Development)***, 10(2), e13182. https://ecor.modares.ac.ir/article_13182.html?lang=en (in Persian)

- Heydari, H., & Hassanzadeh, A. (2016). The Relationship between Income Inequality and Economic Growth in Iran. ***Social Welfare***, 16(63), 89–125. https://sid.ir/paper/367903/en.(in Persian)

- Karimi, M., & Hashemti Dayari, E. (2021). Investigating the Asymmetric Effects of Exchange Rate on Poverty in Iran. ***Development and Capital***, 6(1), 163–181. doi: https://jdc.uk.ac.ir/article_3037_en.html (in Persian)

- Keykha, R., Zayanderoudi, M., & Raispoor, R. (2023). Examining the Policy of Increasing Exchange Rate, Exchange Rate Gap and Target Exchange Rate Fluctuations in Creating Foreign Trade Advantage within the Framework of the Resistance Economy based on Exchange Rate Fluctuation Modeling. ***Journal of Contemporary Iranian Political and Social Transformations***, 3(2), 325–344. . https://sid.ir/paper/1496538/en .(in Persian)

- Lal Khodri, H., & Jafari Samimi, A. (2020). Asymmetric Impact of Exchange Rate Shocks on Income Distribution in Iran: A NARDL Approach. ***Financial Economics (Financial Economics and Development),*** 14(53), 45–63. . doi: https://sid.ir/paper/393317/en .(in Persian)

- Mehrara, M., & Hosseini Parsa, E. (2020). Investigating the Impact of Rising Food Prices on the Welfare of Urban Households in Iran. ***Parliament and Strategy***, 27(104), 323–349. . doi: https://doi.org/10.22034/mr.2020.433.(in Persian)

- Motameni, M., Zooki, S., & Mohammadian, D. (2023). The Asymmetric Role of Income Inequality and Inflation on Economic Welfare in Iran. ***Economic Research***, 2(58), 281–313. . doi: https://doi.org/10.22059/jte.2023.357352.1008812 .(in Persian)

- Nasr Azadani, M., Hoshmandi, H., Sadeghi Amroabadi, B., & Fadaei, M. (2023). Evaluating the Impact of Exchange Rate Arrangements on Income Distribution in OECD and OPEC Countries. ***Journal of Islamic Economics and Banking***, 12(45), 221–246. . https://sid.ir/paper/1446824/en. (in Persian)

- Rodrik, D. (2008). The real exchange rate and economic growth. ***Brookings Papers on Economic Activity***, 365–412. . http://dx.doi.org/10.1353/eca.0.0020

- Sadegh Mohammadi, M., Sarlak, A., Najafizadeh, S. A., & Hassanzadeh, M. (2021). The Impact of Exchange Rate Shocks on Household Welfare in Iran: A Computable General Equilibrium (CGE) Approach. ***Economic Growth and Development Research***, 11(42), 81–108. . doi: https://doi.org/10.30473/egdr.2020.48417.5377 (in Persian)

- Safari, M. A. M., Masseran, N., Ibrahim, K., & Al-Dhurafi, N. A. (2020). ***The power-law distribution for the income of poor households***. Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 557, 124893. https://doi.org/10.1016/j.physa.2020.124893 . (in Persian)

- Sen, A. K. (1976). "Information Bases of Alternative Welfare Approaches ***Journal of Public Economics*** 3, 387–403. https://ideas.repec.org/a/eee/pubeco/v3y1974i4p387-403.html

- Shakery, A., Rezaei, E., & Fallahi, K. (2024). Simulating the Effects of Managed Floating Exchange Rate Regime on Iranian Households' Welfare in a DSGE Framework under Sanctions. ***Iranian Economic Research Quarterly***, 29(98), 45–78. https://doi.org/10.22059/ijer.1403.98.045. (in Persian)

- Vakili, A., Rezaei, E., & Ghafari, F. (2023). A Discussion on the Effects of Currency Crises on the Real Sector of Iran's Economy: The Reaction of Productivity, Employment and Economic Growth [Research]. ***Islamic Economics & Banking***, 11 (41) 81–116. . http://mieaoi.ir/article-1-1276-en.html (in Persian)

- Woldie, G. A., & Siddig, K. (2019). Macroeconomic and distributional impacts of exchange rate devaluation in Ethiopia: A computable general equilibrium approach. ***Heliyon***, 5(12), e02984. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e02984